

Knut Olaf Dalman, Valens - Aquaedukt in Konstantinopel. Mit Beitraegen von Paul Wittek, Bamberg, 1933. IV, 87, s. 4², 22 planş.

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün neşrettiği *Istanbul Foscungen*'in 3. cildini teşkil eden bu eser, Bizans kayseri, Valens'in İstanbulda yaptırdığı akvedük [1] e dair bir tetkik mahsulüdür. Enstitünün o zamanki direktörü M. Schede'nin yazdığı mukaddemeden öğrendiğimize göre eserin müellifi K. O. Dalman'ın 1932 de, 23 yaşında olarak, İzmirde ölümünden bir sene sonra intişar etmiştir.

Müellif, İstanbulun muahhar antik çağa ait olan bu âbidesini ilmi bir surette tesbit ve onun, asırlar süren tarihini araştırmak vazifesile işe başlamıştır. Ancak, kendisinin Bizans tarihine dair spesyal malûmatı olmadığından, âbidenin ortaçağdaki tarihi tesbit edilirken, daha ziyade, bu hususta evvelce yapılan araştırmalar ve elde edilen neticeler tekrar gözden geçirilmiş ve bunlar, bugünkü Arkeolojik duruma göre, yeniden izah edilmiştir.

Eserde, muahhar antik çağa ve mimariye ait kısımlar ve mevzuubahs kemerler, diğer su tesisatının fotoğraflarını, doğrudan doğruya, Dalman'ın mesaisine borçluyuz.

Müellif, mevzuunu Türkler zamanında da ta'kib etmiş ve bu vâdide P. Wittek'in yardımını görmüştür. Wittek bu sahaya ait türkçe me'hazleri bir araya toplıyarak izah ve almancaya tercüme etmiştir. Onun bu mesaisi, eserde başlıbaşına bir yer almıştır.

Kitapta, sıra ile. şu bahisleri okuyoruz:

1 — Tarihî me'hazler ve modern literatür (s. 1 — 18).

Dalman burada Valens Akvedükü'ne dair antik ve Bizans vesikalarını tetkik eden müelliflerden bahsetmekte ve bu mevzua dair son zamanlarda yapılan araştırmalarda, kendisinin ayrıldığı noktaları, menba'lara ve âbidelere dayanarak, tebarüz

ettirmektedir. Ona göre, ezcümle, Hadrian'ın adını taşıyan kemerin, yeniden yapıldıktan sonra, Valens akvedükü adını aldığı iddiası doğru değildir ve Hadrian kemeri'nden ayrı bir Valens akvedükü'nün mevcudiyetini kabul etmek lâzımdır. Yine Dalman'a göre, Kemerburgaz'da Justinian adile anılan akvedük'ün Hadrian'a izafe edilen kemerin tamir edilmiş şeklinden ibaret olduğu fikri de yanlıştır. İleride görüleceği veçhile [2] bu Justinian kemeri, tamamilen bir Türk eseridir ve Justinian akvedükü adı, son zamanlarda uydurulmuştur. Bu kemerin, yahut onun, daha evvel ve başka bir vaziyette mevcut olmuş şekillerinin Justinian veya Hadrian'ın yaptırdığı su yollarile herhangi bir münasebetini gösteren bir emare yoktur ve Mağlova kemeri diye de anılan bu Justinian akvedükü Türk mimarı Sinan'ın yaptığı 15 kemerden biridir.

Müellif bundan sonra Valens akvedükü'nün, Bizans, Lâtinler ve Türkler zamanındaki tarihine dair muhtelif menbalarda ve yeni eserlerde geçen malûmatı bir araya toplamakta ve bu meyanda diğer akvedüklere de temas ve İstanbulun Fatih Sultan Mehmed tarafından zaptından, Sultan Abdülmecid (1839 — 1861) zamanına kadar, Türklerin yaptıkları ve tamir ettikleri su tesisatından ve kemerlerden bahsetmektedir. Sultan Abdülmecid'den sonra, artık, su bentleri ve havuzlar yapılmamış, su yolları harap olmağa yüz tutmuş ve bu, bütün bir XIX. asır boyunca devam etmiştir. Her ne kadar, hazan, eski su tesisatının tamirine uğraşılırsa da, bu hususta yapılan teşebbüsler yarım veya tamamen akim kalmıştır. II. Abdülhamid (1876—1909) devrinde İstanbula, Avrupadaki su tesisatı sistemi girmiş ve eski su yolları, pratik bakımdan, değerlerini hemen hemen kaybetmişlerdir.

II. — Türklerde su yolları sistemi ve bundaki antik bakiyeler (S. 19 — 36)

Türklerin yaptıkları su yolları, mahiyeti

[1] Fatih'ten bugünkü Üniversite arasında.

[2] Bk. s. 4 - 5.

itibarile, inkişaf etmiş bir şekilde bulunmaktadır. Ve bunun takâmül safhalarını takip etmek zordur. Bugün elimizde bulunan su yolları plânları, bu yolların esasını araştırırken ancak XV. asra kadar çıkmamıza imkân vermektedir. Türklerin eskiden yaptıkları su yolları, XIX. asırda Avrupanın tesirile yapılanlardan farklı olarak, umumiyetle, vakıftır.

Müellif, hukukî bakımdan bu vakıfları ayırmakta ve bu müesseseleri, vesikalara dayanarak izah etmektedir. Sonra, Türklerin yaptıkları su yollarının tekniği, istilâhlarla anlatılıyor. *Dalman*, *Kırkçeşme* sektörüne temas ederken, şunları yazmaktadır. 1) : «*Kırkçeşme*, İstanbul, her bakımdan, en mühim bir su yoludur..... Bu su yolunun geçtiği sahada bir takım san'at eserleri de vardır. Biz, bunlar hakkında biraz izahat vermek istiyoruz. Çünkü, şimdiye kadar literatürde, bunların yaşını gösteren tarihlerde, bin seneden fazla bir fark gibi bir hata vardır. Ben bizzat, bu su yolunun ancak büyük kemerlerini tanıyorum. Bunun için, daha küçük olan tesisatta bulunması muhtemel, Bizans bakıyeleri hakkında birşey söyleyemeyeceğim. Fakat muhakkak olan şudur ki, Kemerburğaz civarındaki *Justinian akvedük'ü*, *Uzun kemer* ve *Kostantin akvedük'ü* (= Kovuk kemer) gibi kemerler, Türklerden kalmadır. Bu akvedük'lerden ilk ikisinin, *Sinan*'ın eseri olduğu ve onun tarafından hattâ iki defa yapıldığı sabittir. *Güzelce kemer*'in de *Mimar Sinan*'ın eseri olduğu katıdır. *Eğrei kemerin* de bu zamana ait olduğunu, Bizanslılardan kalma kemerin, kendi zamanında harabe halinde bulunduğunu söyleyen *Gullius*'un 3) verdiği malûmatın çıkarabiliriz. *Justinian akvedük'ün* *Gullius* zikretmemektedir. Bu ad, XVIII. asırda *Pyrgos* (= Kemerburğaz) un grek ahalisi arasında çıkmışa benziyor. Hammer'in çok methettiği *Justinian akvedük'ü*, Fortchheimer - Strzygowski tarafından da, Bizans mühendis tekniğinin bir şaheseri olarak gösterilmiştir. Yine bu ikisine göre, ancak *Justinian* zamanında vücut bulabilecek olan bu eser, Ayasofyaya yakın bir değer taşımaktadır. Böylece *Justinian akvedük'ü* Bizans mimarisinin mühim bir âbidesi olarak, nihayet el kitaplarına kadar girmiştir...

[3] 1542 - 1550 kadar İstanbulda bulunmuştur; İstanbuldaki su yollarına dair birçok malûmatı ona borçluyuz.

Halbuki, eserin üzerinde yapılan araştırmalarla, *Justinian akvedük'ünde*, Bizanslıların koyduğu bir taşın bile bulunmadığı ortaya çıkmıştır.» Bundan sonra kemerlerin tasvirine geçen müellif, sözlerine şöyle devam etmektedir:

«..... Bütün bunlar, *Justinian akvedük'ünün*, kompozisyon bakımından, Türk rönesans mimari tarzına uygun olduğunu gösteriyor. Bunun için, *Justinian* kemerini, Bizans san'at eserlerinden olarak gösteren san'at tarihlerinin bu iddiası çizilmeli ve bu kemerler hakkında söylenip yazılan medihler, Türklerin hesabına geçirilmelidir.»

Bundan sonra, su yollarının, Türkler tarafından çizilen ve en eskisi 992 (1584) senesine ait bulunan plânları izah edilmekte ve *Mazlum kemer*, *Turunçluk kemer* gibi akvedüklerle, diğer bazı su yolları hakkında malûmat verilmektedir.

III. — *Valens akvedük'ü* (s. 37 - 57).

Dalman bu bahsin birinci kısmında *Valens akvedük'ünü* tasvirinden sonra, ikinci kısımda bu kemerde, Bizans devrinde, *Kanunî Sultan Süleyman* ve *II. Sultan Mustafa* zamanında yapılan tamirat ve ilâvelerle diğer restorasyonlardan bahsediyor. Müellife göre *Sultan Süleyman* zamanında yapılan yapılan tamirat ve ilâveler, teknik bakımından, antik çağdakinden daha ihtimamlıdır. Bu üçüncü bahsin üçüncü kısmı, topoğrafik neticelere ayrılmıştır. Bu kısımda, bu âbidenin yardımı, şehrin kuruluşu ve eski vaziyeti araştırılmaktadır.

Zeyle gelince (s. 58 — 83), *P. Wittek* burada, İstanbuldaki su yolları tesisatının tarihine dair 21 vesikayı, büyük bir vukuf almanca tercüme etmiştir. Onun işlediği bu me'hazlerden birincisi *Fatih Sultan Mehmed*'in, ikincisi *Sultan Bayezid*'in yaptırdığı su yollarına, üçüncüsü ise, *Süleymaniye* su tesisatına dairdir. Birinci vesika *Dursun Bey*'in 1497 — 1500 de yazdığı *Tarihi Ebulfeth*'inden, ikinci ve üçüncü vesikalar ise birer fermandan alınmıştır. 4 — 13 numaralı vesikalar, *Kanunî Sultan Süleyman*'ın emrile, inşası 1554 de başlayan *Kırkçeşme* su yollarına dairdir. *Witte* burada, *Nişancı Mehmed Paşa*'nın 1561/62 de yazdığı tarihden istifade etmiştir.

Bu vesikaların içinde 5 — 7 numaralılar, Sâî'nin bu su yollarının mimarı *Sinan* ve arkadaşlarına dair verdiği malûmatı havi olup, bilhassa ehemmiyetlidir. 7 numaralı vesikada, *Kırkçeşme* su yollarının inşasına ve bu meyanda bu eserle mimarına karşı çevrilen entrikalara dair mufassal malûmat vardır. Kemerlerin, 1563 sonbaharında yağın yağmurlardan hasıl olan sellerle yıkılmasına dair Sâî az izahat verdiği halde, *Selânikî* tarihinden alınan 8 numaralı vesikada buna dair mufassal malûmat vardır. 9 ve 10 numaralı vesikalar, 8 numaralı vesikanın bir devamı olup, su yollarının yapılmasında gayret ve himmeti görülen *Sofu Ali Bey*'den ve su yollarının inşasından bahsedilmektedir. 11 ve 12 numaralı vesikalar birer fermandan alınmış olup, su yollarının tamirine dairdir. *Witte*, *Peçevî*'nin 1640 da yazdığı tarihten de az çok istifade ettiği gibi, *Evliya Çelebi*'nin XVII. asrın ortasına ait seyahatnâmesinden, *Kırkçeşme* su yollarına dair olan malûmatı alarak 13 üncü vesikayı işlemiştir. 14 numaralı vesika, *Valens akvedük*'ünün II. *Sultan Mustafa* zamanında tamiri dolayısıyla yazılan bir kitâbedir. 15 numaralı vesika, *Halkalı* su yolunun 1708 de tamirine dair olup, müverrih *Raşid*'in 1714 — 1721 de yazdığı tarihinden almıştır. *Kırkçeşme su yollarının* su bolluğuna dair *Evliya Çelebi*'nin seyahatnâmesinden alınan bir kısım 16 ıncı vesikayı, yine *Evliya Çelebi*'den alınan ve *löküncü, su yolcuları* ve su yolu kazıcıları korporasyonuna ve Arnavut su yolcuları ile, su yolu kazıcılarının teknik bilgilerine dair olan bir parça ise, 17 inci vesikayı teşkil etmektedir. 18—12 numaralı vesikalar, *Millet, Saray* ve *Köprülü* kütüphanesinde bulunan su yolu plân ve krokileri olup, bunlar tasvir ve yazıları almancaya tercüme edilmiştir.

Dr. Sâdeddin BULUÇ